

УДК 372-056.21.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-14>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

Осадченко Інна Іванівна

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та реабілітації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України;
візитовий професор Білостоцького університету (Польща)
ORCID ID: 0000-0003-0682-5145
e-mail: osadchenkoinna1@gmail.com

Стаття присвячена вивченню та обґрунтуванню особливостей формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії. На основі аналізу сучасних наукових джерел інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників автор розуміє як особистісну характеристику, що виявляється в умінні створити та підтримувати інтегративно-позитивне, толерантне професійне середовище, у якому кожен буде почуватися визнаним, підтримуваним, належним, затребуваним, не зважаючи на особливі психофізичні порушення та потреби. Обґрунтовано, що соціальна інтеграція засобами арт-терапії є значущою у формуванні інклюзивної культури, тому останніми десятиліттями сфера арт-терапії увійшла до системи освіти. Засоби арт-терапії забезпечують індивідуальну психологічно-корекційну роботу та створюють атмосферу мистецького середовища, зазвичай тренінгового характеру. На основі аналізу наукових джерел та авторського досвіду у сфері професійної підготовки та арт-терапії автором схарактеризовано особливості формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії: 1) організаційні (створення інклюзивного освітнього простору у закладах вищої освіти та умов інклюзивної взаємодії під час виробничої практики, в умовах чого буде проводитися арт-терапевтична робота; надання переваги груповим формам заняття – тренінгам, використовуючи їх різні види; організація виробничої практики інклюзивного характеру; забезпечення парно-інклюзивного виконання арт-вправ у процесі тренінгів); 2) методичні (застосування різного спектру арт-терапії, але максимально доступної та комфортної для виконання учасниками із особливими освітніми потребами / особами з інвалідністю); 3) змістові (ретельно обирати та застосовувати апробовані арт-терапевтичні заходи); 4) процесуально-результативні (визначати дотичний орієнтир на очікуваний соціально-психологічний результат обраних та реалізованих арт-терапевтичних заходів і конкретних арт-терапевтичних вправ, що сприятимуть формуванню компонентів інклюзивної культури кожного учасника заходу).

Ключові слова: інклюзивна культура, інклюзивний освітній простір, майбутні соціальні працівники, засоби арт-терапії, тренінги.

FEATURES OF FORMING AN INCLUSIVE CULTURE OF FUTURE SOCIAL WORKERS USING ART THERAPY

Inna Osadchenko

National University of Life Resources and
Environmental Management of Ukraine

The article is devoted to the study and justification of the features of the formation of an inclusive culture of future social workers by means of art therapy. Based on the analysis of modern scientific sources, the author understands the inclusive culture of future social workers as a personal characteristic that manifests itself in the ability to create and maintain an integrative-positive, tolerant professional environment in which everyone will feel recognized, supported, belonging, and in demand, regardless of special psychophysical disorders and needs. It is substantiated that social integration by means of art therapy is significant in the formation of an inclusive culture, therefore, in recent decades, the field of art therapy has entered the education system. Art therapy means provide individual psychological and corrective work and create an atmosphere of an artistic environment, usually of a training nature. Based on the analysis of scientific sources and the author's experience in the field of professional training and art therapy, the author characterized the features of forming an inclusive culture of future social workers through art therapy: 1)

organizational (creation of an inclusive educational space in higher education institutions and conditions for inclusive interaction during industrial practice, in which art therapy work will be carried out; giving preference to group forms of classes - trainings, using their various types; organization of industrial practice of an inclusive nature; ensuring pair-inclusive performance of art exercises during training); 2) methodological (application of a different spectrum of art therapy, but maximally accessible and comfortable for participants with special educational needs / persons with disabilities); 3) content (carefully select and apply approved art therapy activities); 4) procedural and outcome (to determine a relevant reference point for the expected socio-psychological result of selected and implemented art therapy activities and specific art therapy exercises that will contribute to the formation of the components of the inclusive culture of each participant of the event).

Key words: *inclusive culture, inclusive educational space, future social workers, art therapy tools, trainings.*

Постановка проблеми. Сучасні наукові тенденції, беззаперечно стимульовані соціально-економічними та іншими аспектами, притаманні саме цьому етапу світового суспільного розвитку. Такі тенденції у кожній науковій сфері конкретизуються актуальними концепціями та ідеями, у руслі чого спрямовуються наукові інтереси дослідників. Приміром, останні десятиліття активно вивчаються різні напрями інклюзивності та арт-терапії. Якщо перший напрям (інклюзивність) зумовлений переорієнтацією світових цінностей на позиції гуманізму, милосердя, толерантності, то другий – арт-терапія – є засобом і діагностики, і реалізації, і корекції першого процесу, будучи своєрідним процесуальним шляхом між реаліями та духовністю, між нормативами та культурою. Тим значущіше, що нині особлива увага приділена формуванню інклюзивної культури саме майбутніх соціальних працівників, як одних із відповідальних за імплементацію ідей інклюзивності. У цьому контексті формування інклюзивної культури засобами складника загальної культури – мистецтва – та його напрямку – арт-терапії – актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на тему цієї статті, науковий інтерес становило вивчення та узгодженість двох дослідницьких площин: формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників у процесі їхньої професійної підготовки та рівня застосовуваності з цією метою засобів арт-терапії.

У контексті сучасної професійної підготовки науковцями схарактеризовано інклюзивну культуру майбутніх спеціалістів у сфері освіти (Рашидова, 2024) та учасників освітнього процесу (Губарь, Коваленко & Баранець, 2024), особливості формування інклюзивної культури закладу вищої освіти (Качалова, 2018). Науковцями виокремлено найважливіші особливості, типи педагогічної культури майбутніх соціальних працівників; педагогічні умови та закономірності формування вказаної якості (Келемен, 2020). Вітчизняними дослідниками вивчено проблему формування інклюзивної культури учасників освітнього процесу як основи успішної організації інклюзивного навчання; визначено

зміст поняття «інклюзивна культура»; емпірично доведено взаємозв'язок між ступенем розвитку інклюзивної культури та залученістю учасників освітнього процесу у сфері інклюзивності; виявлено відмінності у поглядах та масштабах інклюзивної культури між батьками здобувачів освіти з особливими та типовими потребами (Губарь, Коваленко & Баранець, 2024, 26).

Застосування арт-терапії у соціальній інклюзії досліджено Л. Юрчук (Юрчук, 2017); К. Макферран, Дж. Сонг, А. Музичка-Вільямс, Е. Думареск, Дж. Бібб (McFerran, Song, Musicka-Williams, Dumaresq & Bill, 2021); К. Віллані (Villani, 2024). Досліджено фундаментальні питання про використання мистецтва в соціальній роботі: значення мистецтва для клієнтів, соціальних працівників і чи може мистецтво надати докази для підтримки професійної роботи (Huss & Sela-Amit, 2018; Bos & Huss, 2022). Емпірично доведено, що творче розмаїття може допомогти групам людей з інвалідністю зміцнити свою ідентичність, відчутти підтримку, підвищити обізнаність про способи усунення несправедливості, з якими стикаються загалом у спільноті; підтримати за допомогою мистецтва культурний розвиток, корисний у протистоянні соціальній дискримінації (Moxley, 2013). Розглянуто роль арт-терапії в сприянні емоційної та соціальної інтеграції студентів; представлено моделі, розроблені роками для вирішення цих проблем (Snir & Regev, 2021). Описано міждисциплінарний підхід до творчості, інтеграції арт-терапії як додаткової програми мистецької освіти у основних школах (Hannigan, Grima-Farrell & Wardman, 2019). Водночас бракує цілісного дослідження сформульованої на початку проблеми.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел та авторського досвіду у сфері професійної підготовки та арт-терапії схарактеризувати особливості формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу. Вибудуємо логіку нашого дослідження почережним аналізом понять: «інклюзивна культура майбутніх фахівців», «інклюзивна культура майбутніх соціальних

працівників», «засоби арт-терапії у соціальній роботі», «особливості формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії», застосовуючи різноаспектні методологічні підходи.

Так, із точки зору особистісного підходу, інклюзивна культура майбутніх спеціалістів у сфері освіти, на думку С. Рашидової, базується на ідеї співпраці за принципом партнерства, цінності кожної особистості, створенні умов для розвитку всіх учасників освітнього процесу; виражається в доброзичливому, толерантному спілкуванні між людьми, гуманізмі (Рашидова, 2024). Рівень інклюзивної культури учасників освітнього процесу, як гуманне ставлення до осіб з особливими освітніми потребами, цілком залежить від рівня їхньої інклюзивної поінформованості, що і є складником загальної культури (Губарь, Коваленко & Баранець, 2024). З точки зору середовищного підходу, інклюзивна культура закладу вищої освіти є особливою інтеграційною атмосферою, в якій функціонують модифікації, адаптовані до потреб конкретного університету та органічно з ним інтегровані у загальну структуру, що забезпечує учасникам освітнього процесу з особливими потребами можливість отримувати різноманітну підтримку як від адміністрації, так і від інших учасників, що зменшує ризик виникнення багатьох протиріч (Качалова, 2018, 38).

Отже, поняттю «інклюзивна культура» притаманний і особистісний (якість, характерна певній особі), і середовищний характер (явище, що виявляється у якості групового / колективного світогляду, обумовленого сферою діяльності, загальнокультурними, етнічними та, насамперед, соціальними чинниками). У цьому контекст значущу роль відіграють саме майбутні працівники соціальної сфери, котрі можуть стати рушійною силою творення атмосфери розуміння та прийняття кожного члена суспільства та формування толерантних взаємодій у роботі (Телятник, 2018).

Почасти інклюзивна культура майбутніх соціальних працівників розглядається складником ємнісніших понять: педагогічна культура, під якою розуміється інтегративна якість ефективного впливу на соціальне середовище (клієнтів, співробітників, партнерів), зокрема гуманістичної спрямованості освіти, формування вмінь трансформувати набуті знання у сфері реалізації соціальної політики; ціннісні орієнтації, освітні установки, стереотипи особистості майбутнього фахівця, що визначає його загальну культуру (Келемен, 2020, 209); технологічна культура, котра є результатом прогресу та полягає в оволодінні сучасними методами дослідження та зміни навколишнього світу; визначає вплив на формування технологічного світогляду з урахуванням духовних, культур-

них характеристик, що передбачають прийняття інших людей та їхніх потреб у контексті сучасного технологічного світу (Нагорна, 2021, 57).

Виходячи із запропонованого, інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників розуміємо як особистісну характеристику, що виявляється в умінні створити та підтримувати інтегративно-позитивне, толерантне професійне середовище, у якому кожен присутній (і колега, і отримувач соціальних послуг) буде почуватися визнаним, підтримуваним, приналежним, затребуваним, не зважаючи на особливі психофізичні порушення та потреби.

У результаті проведеного експерименту (Губарь, Коваленко & Баранець, 2024, 26) виявлено основні причини відторгнення осіб з особливими освітніми потребами в соціальних взаємодіях, що перешкоджає розвитку інклюзивної культури учасників освітнього процесу. Авторами визначено основні перешкоди для формування інклюзивної культури у закладах освіти: низька поінформованість суспільства про основні поняття інклюзії та умови впровадження інклюзивної освіти, що призводить до негативізму чи агресії; наявність соціальних стереотипів і упереджень щодо людей з особливими освітніми потребами; неналежна виховна робота з учасниками освітнього процесу тощо.

До педагогічних умов формування інклюзивної культури майбутніх спеціалістів у закладах вищої освіти дослідники зараховують мотивацію щодо проєктування інклюзивних заходів з позиції усвідомленості роботи з дітьми з особливими потребами та їхніми батьками; набуття спектру спеціальних знань, умінь, навичок і компетенцій, необхідних для ефективної роботи з дітьми та їхніми батьками; готовність до самоконтролю та самооцінки в у процесі інклюзивної дії (Рашидова, 2024). Ефективним є використання тренінгових технологій у формуванні комунікативних навичок учасників інклюзивного освітнього процесу, адже сприяє активній участі, розвитку співпраці та емпатії, забезпечує індивідуальний та груповий розвиток комунікативних навичок та формування інклюзивної культури в інклюзивному середовищі (Демченко, Білан, 2024). Педагогічними умовами формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників дослідники визначають: а) відповідну мотивацію студентів; організацію відповідної виробничої практики в умовах інклюзивного середовища; заохочення до волонтерської діяльності; набуття високого рівня спеціальних знань, вмінь та особистісних якостей засобами сучасних технологій навчання (Сухоцька, 2022); б) стимулювання вироблення умінь розуміти та розпізнавати особливості людей з інвалідністю; приймати їх, знаходити способи допомагати один одному та взаємодіяти у повсякденних ситуаціях;

застосовувати інноваційні засоби професійної підготовки (Телятник, 2018).

Таким чином, науковці одностайні щодо визначення спільної педагогічної умови формування інклюзивної культури у майбутніх соціальних працівників – інноваційними засобами навчання. До таких засобів навчання у закладах вищої освіти, на основі багаторічного практичного досвіду, зараховуємо арт-терапію.

Арт-терапія практикується в усьому світі в різноманітних соціально-політичних, культурних і терапевтичних контекстах, і підходи до арт-терапії відрізняються залежно від багатого контексту (McFerran, Song, Musicka-Williams, Dumaresq & Bill, 2021). Це потужний і трансформувальний терапевтичний підхід, який використовує творчий потенціал людей для сприяння емоційному зціленню, особистісному зростанню та розширенню можливостей. За допомогою експресивного засобу мистецтва арт-терапія пропонує учасникам цього процесу безпечний і невербальний простір для дослідження своїх емоцій, обробки психічних травм, досягнення розуміння та розвитку самосвідомості. Оскільки арт-терапія розвивається, можемо очікувати, що її вплив на психічне здоров'я та благополуччя продовжуватиме зростати, сприяючи формуванню світу, у якому творчість, самовираження та емоційне благополуччя об'єднуються, щоб сформувати краще майбутнє як для людей з інвалідністю, так і для спільнот, у яких вони живуть (Webb, 2023). Використовуючи корекційно-компенсаторні можливості арт-терапії (малювання, музикотерапія, казкотерапія тощо), можна досягти ефективних, позитивних змін в інтелектуально-емоційній та соціальній сферах, особистісному розвитку. Творчий характер цієї діяльності допомагає людині покращити свої стосунки з іншими людьми та навколишнім світом; відкрити в собі щось нове, краще; зрозуміти і пізнати себе. Шляхом мистецтва людина не тільки виражає себе, але також дізнається більше про інших. У художній творчості людина втілює свої емоції, почуття, надії, страхи, сумніви та конфлікти. Арт-терапія як корекційна методика ефективна при комплексі функціональних і системних розладів у соціально-психологічній реабілітації людей з інвалідністю (Юрчук, 2017, 59). Доведено, що створення елементів мистецтва (арт-терапія) сприяє емоційному зціленню та катарсису, усуває внутрішні психічні протиріччя, психічний опір до змін, генерує емоційні знання та формує обізнаність до різноманіття емоційного світу. Збагачення культурної практики, зокрема інклюзивної культури, за допомогою мистецьких стратегій, реалізованих учасниками з інвалідністю у колі спільноти, навчає усіх усвідомлювати причини та усувати наслідки певної дискримінації (Moxley, 2013). Оскільки вище у статті зазначено, що

інклюзивна культура – особистісно-середовищне явище, то засоби арт-терапії забезпечують й індивідуальну психологічно-корекційну роботу, і створюють атмосферу мистецького середовища, зазвичай тренінгового характеру.

Цікавим у контексті нашого дослідження також є опис у 2024 р. результатів партнерства Erasmus+ з освіти дорослих під назвою «Майбутнє соціальних працівників, які залучають художників і арт-терапевтів до соціальної діяльності із людьми з особливими потребами». Проект об'єднав викладачів, соціальних працівників, митців та арт-терапевтів, щоб розробити інноваційний тренінг для людей похилого віку 60+ (пенсіонерів, залежно від країни, які переважно – особи з інвалідністю), використовуючи комбінацію інструментів ремінісценції та мистецьких навичок. Тренінги Care-Arts (очні) – це соціальна лабораторія, заснована на неформальному навчанні за методологією такого виразного мистецтва, як образотворче, а також фотографії, музики та театру (Villani, 2024). Ще один, подібний проєкт, також у 2024 р. – розвиток соціальних навичок і зв'язків за допомогою групової арт-терапії (Key, 2024).

Ці проєкти стали своєрідним втіленням дослідження використання мистецтва для соціальної трансформації шляхом залучення до взаємодії соціальних працівників, митців та арт-терапевтів, здійснене у 2022 р. (Bos & Huss, 2022).

К. Макферран, Дж. Сонг, А. Музичка-Вільямс, Е. Думареск, Дж. Бібб довели, що інклюзивна культура може бути одним із способів опису процесу зв'язку, що виникає між групами людей шляхом накопичення капіталу творчого мистецтва. Позитивний досвід соціальної інтеграції виникає, коли арт-терапевти адаптують способи, за допомогою яких пропонуються досвіди, зокрема музичної, художньої драматичної та танцювальної терапій, котрі не тільки заохочують участь, але й задовольняють психосоціальні потреби людей, наголошуючи на соціальному зв'язку (McFerran, Song, Musicka-Williams, Dumaresq & Bill, 2021). Таким чином, соціальна інтеграція засобами арт-терапії є дуже важливою у формуванні інклюзивної культури.

Останніми десятиліттями сфера арт-терапії розширилася і увійшла в систему освіти. У рамках цієї системи арт-терапія сприяє емоційній та соціальній інтеграції студентів з особливими потребами. Систематичний огляд ефективності арт-терапії вказує на те, що арт-терапія може допомогти інтегрувати студентів із посттравматичними симптомами, девіантною поведінкою та тих, хто стикається з різними життєвими проблемами. Визначено численні переваги інтеграції арт-терапії в освітню систему, а також проблеми, котрі, переважно, є результатом невідповідності між терапевтичним і освітнім завданнями (Snir

& Regev, 2021). Зауважимо, що ці освітні невідповідності завжди були чинні, на кшталт: якщо освітній процес належним чином відповідатиме психологічним принципам та нормам, то значно втратить у дидактичному контексті.

Цінним є досвід застосування арт-терапії у освітньому процесі окремих країн. Так, розглядаючи формування інклюзивної культури складником сучасного мультикультуралізму, С. Парк, К. Рамірез підкреслюють важливість закріплення навчальних післядипломних програм арт-терапії в культурному контексті, в якому вони реалізуються, на прикладі досвіду Південної Кореї. На думку дослідників, це зумовлено соціально-політичними та економічними умовами, що формують мультикультуралізм як ширше бачення суспільного розвитку (Park & Ramirez, 2021).

Обґрунтовано цінність творчої арт-терапії для студентів з особливими освітніми потребами. Мета запропонованого освітнього проєкту – об'єднати студентів і викладачів шляхом спільного залучення до мистецтва таким чином, щоб кожен міг змістовно та ефективно виявити свої сильні сторони і потреби, визнаючи, що ми всі відчуваємо життя і навчання по-різному. Цю різницю можна ефективно виявити саме засобами арт-терапії (Hannigan, Grima-Farrell & Wardman, 2019).

Мистецтво використовувалося в практиці соціальної роботи з окремими особами та громадами з самого початку існування професії, але немає чіткого обґрунтування для його використання. Також бракує досліджень того, як мистецтво вписується в місію професії, що призвело до маргіналізації мистецької практики в цій сфері. Вирішення цих питань дозволить прояснити актуальність мистецтва для теорії та практики соціальної роботи та дослідити їхні переваги та обмеження, тим самим допомагаючи створити більш нюансовану співпрацю між соціальною роботою та гуманітарними науками, арт-терапією та мистецтвом загалом (Huss & Sela-Amit, 2018).

Узагальнюючи проаналізований матеріал, можемо виокремити кілька висновків: а) дослідники пропонують у контексті діяльності соціальних працівників застосовувати такі види арт-терапії: художню, музичну, драматичну, танцювальну, фототерапію у формі індивідуальної та групової роботи; б) перевага надається груповій формі заняття – тренінгам; в) для формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників у процесі їхньої професійної підготовки необхідно створювати інклюзивний освітній простір у закладах вищої освіти та умови інклюзивної взаємодії під час виробничої практики.

Аналіз конструктивного авторського досвіду у професійній підготовці дозволяє узагальнити запропоноване авторами та доповнити, що у кон-

тексті формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії доцільно враховувати такі організаційні, методичні, змістові та процесуально-результативні особливості:

а) створювати інклюзивний освітній простір у закладах вищої освіти та умови інклюзивної взаємодії під час виробничої практики, в умовах чого буде проводитися арт-терапевтична робота; надавати перевагу груповій формі заняття – тренінгам, використовуючи як на одному занятті, так і загалом різні види тренінгів, зокрема: діагностичні, релаксаційні, корекційні; виробнича практика має проходити у інклюзивному освітньому просторі або передбачати роботу з особами з інвалідністю; виконання арт-вправ у процесі тренінгів – переважно парна робота: майбутні соціальні працівники та інші студенти з особливими освітніми потребами чи з особи з інвалідністю під час виробничої практики;

б) застосовувати різноманітні види арт-терапії: художню, музичну, драматичну, танцювальну, фототерапію, казкотерапію, лінгвотерапію, ліплення, сенсорну інтеграційну терапію (дотикову терапію, кольоротерапію, аромотерапію, звукотерапію, смакотерапію) у формі індивідуальної та групової роботи; обов'язкова умова – будь-який вид арт-роботи має бути доступним для виконання учасниками із особливими освітніми потребами чи особами з інвалідністю під час виробничої практики;

в) рекомендовано проводити арт-терапевтичні заходи такої тематики (із досвіду професійної підготовки майбутніх соціальних працівників на кафедрі соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України) – авторські діагностично-релаксаційно-корекційні тренінги: «Шоколадотерапія» (Осадченко, 2024), «Терапія осіннього листя», «Кавотерапія», «Фольготерапія» («Як подолати свій страх?»), «Лінгвотерапія» тощо;

г) орієнтуватися на очікуваний соціально-психологічний результат вказаних арт-терапевтичних заходів – формування у майбутніх соціальних працівників компонентів інклюзивної культури: толерантно-продуктивної (із позитивним результатом) інклюзивної взаємодії між учасниками заходів (майбутніми соціальними працівниками та іншими студентами з особливими освітніми потребами чи з особами з інвалідністю під час виробничої практики), у процесі якої кожен присутній буде почуватися визнаним, підтримуваним, приналежним, не зважаючи на особливі психофізичні порушення чи потреби; діагностики / самодіагностики психоемоційних станів засобами найпростіших арт-вправ; саморегуляції / регуляції їхніх психоемоційних станів з метою подальшої

згуртованості; уміння створити та підтримувати інтегративно-позитивне, толерантне професійне середовище; навички релаксувати та організовувати релаксування після складних життєвих ситуацій, щоб усунути свої та інших тривожні думки, убезпечити депресивні та інші негативні стани, насамперед шляхом «вивільнення внутрішньої дитини» засобами арт-роботи – занурення у нескладний творчий процес; актуалізацію внутрішнього потенціалу та усунення внутрішньоособистісних конфліктів (удосконалення особистісної характеристики), убезпечення міжособистісних конфліктів шляхом парної та групової творчої взаємодії, цілеспрямованої арт-роботи; формування позитивних установок на результативність подальшої життєдіяльності з орієнтиром на затребуваність та самореалізацію, не зважаючи на особливі психофізичні порушення чи потреби (рис. 1).

Водночас наголосимо на тому, що успішна реалізація процесу формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії цілком залежатиме від арт-терапевтичної компетентності викладачів закладу вищої освіти, які й будуть забезпечувати вказаний процес.

Висновки. Аналіз сучасних наукових джерел дозволив констатувати, що поняттю «інклюзивна культура» притаманний і особистісний, і середовищний характер. На цій підставі інклю-

зивну культуру майбутніх соціальних працівників розуміємо як особистісну характеристику, що виявляється в умінні створити та підтримувати інтегративно-позитивне, толерантне професійне середовище, у якому кожен буде почуватися визнаним, підтримуваним, приналежним, затребуваним, не зважаючи на особливі психофізичні порушення та потреби. Обґрунтовано, що соціальна інтеграція засобами арт-терапії є значущою у формуванні інклюзивної культури, тому останніми десятиліттями сфера арт-терапії увійшла до системи освіти. Засоби арт-терапії забезпечують індивідуальну психологічно-корекційну роботу та створюють атмосферу мистецького середовища, зазвичай тренінгового характеру. На основі аналізу наукових джерел та авторського досвіду у сфері професійної підготовки та арт-терапії схарактеризовано особливості формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії: 1) організаційні (створення інклюзивного освітнього простору у закладах вищої освіти та умов інклюзивної взаємодії під час виробничої практики, в умовах чого буде проводитися арт-терапевтична робота; надання переваги груповим формам заняття – тренінгам, використовуючи їх різні види; організація виробничої практики інклюзивного характеру; забезпечення парно-інклюзивного виконання арт-вправ у процесі тренінгів); 2) методичні (застосування різного спектру арт-терапії, але максимально

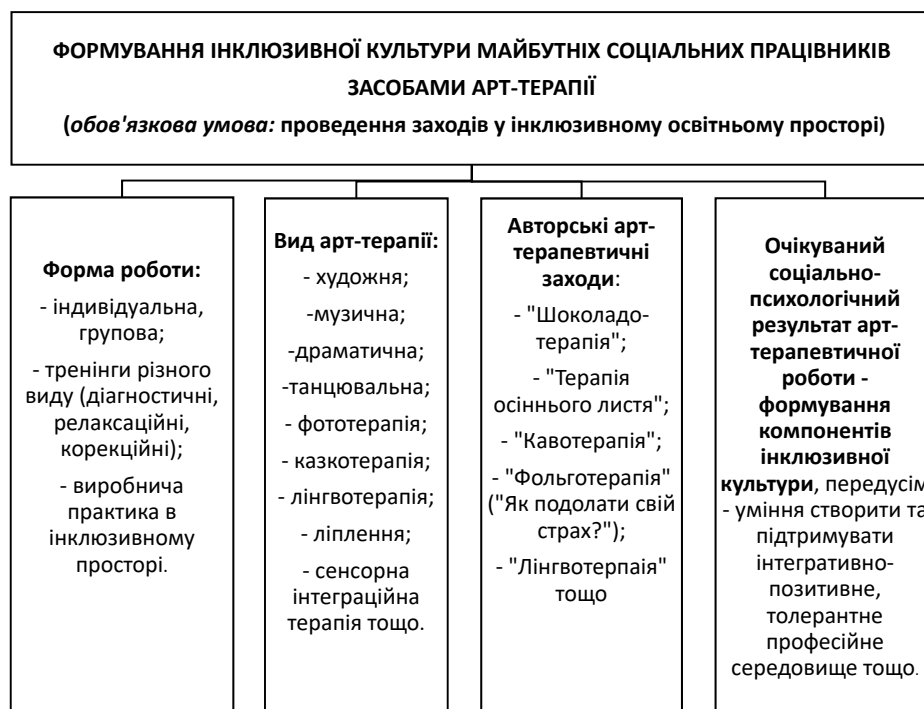

Рис. 1. Особливості формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії*

**розроблено автором*

доступної та комфортної для виконання учасниками із особливими освітніми потребами / особами з інвалідністю); 3) змістові (ретельно обирати та застосовувати апробовані арт-терапевтичні заходи); 4) процесуально-результативні (визначати дотичний орієнтир на очікуваний соціально-психологічний результат обраних та реалізованих арт-терапевтичних заходів і конкретних арт-терапевтичних вправ, що сприятимуть фор-

муванню компонентів інклюзивної культури кожного учасника заходу). Варто підвищувати арт-терапевтичну компетентність викладачів закладу вищої освіти, які й будуть забезпечувати вказаний процес.

Подальшого дослідження потребує обґрунтування та апробування технології формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників засобами арт-терапії.

Література:

- Губарь, О. Г., Коваленко, В. В., Баранець, І. В. (2024). Інклюзивна культура в освітньому просторі: проблеми та перспективи. *Inclusion and Diversity*. Вип. 3. С. 26–33.
- Демченко, І., Білан, В. (2024). Формування інклюзивної комунікативної культури у здобувачів освіти засобами тренінгових технологій. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 4(22). С. 869–880.
- Качалова, Т. (2018). Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. № 3. С. 35–44.
- Келемен, А. В. (2020). Формування педагогічної культури майбутніх соціальних працівників на засадах акмеологічного підходу в закладах вищої освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 332 с.
- Нагорна, О. В. (2021). Формування технологічної культури майбутніх фахівців інклюзивних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Київ, 249 с.
- Осадченко, І. (2024). Технологія авторського тренінгу «Шоколадотерапія». *Сучасні психолого-педагогічні ідеї: збірник наукових та навчально-методичних вправ*. Випуск 2. Умань: ГО «МАСОНК». С. 24–58.
- Рашидова, С. С. (2024). Інклюзивна культура здобувачів педагогічної освіти як показник їхньої професійної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. № 3 (110). С. 116–127.
- Сухоцька, І. (2022). Підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери у закладах вищої освіти до професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища. *Вісник Львівського університету*. Вип. 37. С. 173–180.
- Телятник, Т. (2018). Особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. № 1 (15). С. 73–77.
- Юрчук, Л. (2017). Особливості арт-терапії в соціальній інклюзії. *Нова педагогічна думка*. № 4 (92). С. 57–59.
- Bos, E., Huss, E. (2022). Using Art for Social Transformation International Perspective for Social Workers, Community Workers and Art Therapists. *Routledge*. 296 p.
- Hannigan, S., Grima-Farrell, C., Wardman, N. (2019). Drawing on creative arts therapy approaches to enhance inclusive school cultures and student wellbeing. *Issues in Educational Research*. 29 (3).
- Huss, E., Sela-Amit, M. (2018). Art in Social Work: Do We Really Need It? *Research on Social Work Practice*. 29 (6).
- Key, B. (2024). Developing Social Skills & Connections through Group Art Therapy. *Closer Care*. Januar 16. Pp. 1–23.
- Moxley, D.P. (2013). Incorporating Art-Making into the Cultural Practice of Social Work. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*. 22(3–4). Pp. 235–255.
- McFerran, K. S., Song, J. E., Musicka-Williams, A., Dumaresq, E., Bill, J. (2021). Creative Arts Therapies as Social Inclusion Promotion. *Springer Nature Link*. 2021. Pp. 1–20.
- Park, S., Ramirez, K. A. (2021). Globalization in art therapy education: Multicultural training in South Korean context. *The Arts in Psychotherapy*. Vol. 72. Pp. 101–142.
- Snir, S., Regev, D. (2021). The Role of Arts Therapy on Fostering Social Inclusion in the Education System. *Living reference work entry*. First Online: 26 August. Pp. 1–16.
- Villani, C. S. (2024). The Future of Social Workers. *Manual for Social Workers*. Vol. 21. Pp. 27–39.
- Webb, A. J. (2023). The Therapeutic Power of Art: Exploring the Mechanisms Behind. *AutHorea*. 21.

References:

- Hubar, O. H., Kovalenko, V. V., Baranets, I. V. (2024). Inklyuzyvna kultura v osvitnomu prostori: problemy ta perspektyvy [Inclusive culture in the educational space: problems and prospects]. *Inclusion and Diversity*. Vyp. 3. S. 26–33 [in Ukrainian].
- Demchenko, I., Bilan, V. (2024). Formuvannya inklyuzyvnoyi komunikatyvnoyi kultury u zdobuvachiv osvity zasobamy treninhovykh tekhnolohiy [Formation of inclusive communicative culture in students through training technologies]. *Aktualni pytannya u suchasniy nausti*. № 4(22). S. 869–880 [in Ukrainian].
- Kachalova, T. (2018). Formuvannya inklyuzyvnoyi kultury zakladu vyshchoyi osvity [Formation of inclusive culture in a higher education institution]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya*. № 3. S. 35–44. [in Ukrainian].
- Kelemen, A. V. (2020). Formuvannya pedahohichnoyi kultury maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv na zasadakh akmeolohichnoho pidkhodu v zakladakh vyshchoyi osvity [Formation of pedagogical culture of future social workers

based on the acmeological approach in higher education institutions: dissertation]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Khmelnytskyi natsionalnyy universytet. Khmelnytskyi, 332 s. [in Ukrainian]

Nahorna, O. V. (2021). Formuvannya tekhnolohichnoyi kultury maybutnikh fakhivtsiv inklyuzyvnykh navchalnykh zakladiv [Formation of the technological culture of future specialists of inclusive educational institutions: dissertation]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.03 / Tsentral'noukrayins'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Vynnychenka. Kyiv, 249 s. [in Ukrainian]

Osadchenko, I. (2024). Tekhnolohiya avtorskoho treninhu «Shokoladoterapiya» [Technology of the author's training "Chocolate Therapy"]. *Suchasni psykhologo-pedahohichni ideyi: zbirnyk naukovykh ta navchal'no-metodychnykh vprav*. Vypusk 2. Uman': HO «MASONK». S. 24–58. [in Ukrainian]

Rashydova, S. S. (2024). Inklyuzyvna kultura здобувачів педагогічної освіти як показник їхньої професійної культури [Inclusive culture of applicants for pedagogical education as an indicator of their professional culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka*. № 3 (110). S. 116–127. [in Ukrainian]

Sukhotska, I. (2022). Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv sotsialnoyi sfery u zakladakh vyshchoyi osvity do profesiynoyi diyalnosti v umovakh inklyuzyvnoho seredovyscha [Training of future social sphere specialists in higher education institutions for professional activity in an inclusive environment]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*. Vyp. 37. S. 173–180. [in Ukrainian]

Telyatnyk, T. (2018). Osoblyvosti pidhotovky maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do tolerantnoyi vzayemodiyi v umovakh inklyuzyvnoho seredovyscha [Peculiarities of training future social workers for tolerant interaction in an inclusive environment]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohiy Universytetu «Ukrayina»*. № 1 (15). S. 73–77. [in Ukrainian]

Yurchuk, L. (2017). Osoblyvosti art-terapiyi v sotsialniy inklyuziyi [Peculiarities of art therapy in social inclusion]. *Nova pedahohichna dumka*. № 4 (92). S. 57–59. [in Ukrainian]

Bos, E., Huss, E. (2022). Using Art for Social Transformation International Perspective for Social Workers, Community Workers and Art Therapists. *Routledge*. 296 p.

Hannigan, S., Grima-Farrell, C., Wardman, N. (2019). Drawing on creative arts therapy approaches to enhance inclusive school cultures and student wellbeing. *Issues in Educational Research*. 29 (3).

Huss, E., Sela-Amit, M. (2018). Art in Social Work: Do We Really Need It? *Research on Social Work Practice*. 29 (6).

Key, B. (2024). Developing Social Skills & Connections through Group Art Therapy. *Closer Care*. Januar 16. Pp. 1–23.

Moxley, D.P. (2013). Incorporating Art-Making into the Cultural Practice of Social Work. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*. 22(3–4). Pp. 235–255.

McFerran, K. S., Song, J. E., Musicka-Williams, A., Dumaresq, E., Bill, J. (2021). Creative Arts Therapies as Social Inclusion Promotion. *SpringerNature Link*. 2021. Pp. 1–20.

Park, S., Ramirez, K. A. (2021). Globalization in art therapy education: Multicultural training in South Korean context. *The Arts in Psychotherapy*. Vol. 72. Pp. 101–142.

Snir, S., Regev, D. (2021). The Role of Arts Therapy on Fostering Social Inclusion in the Education System. *Living reference work entry*. First Online: 26 August. Pp. 1–16.

Villani, C. S. (2024). The Future of Social Workers. *Manual for Social Workers*. Vol. 21. Pp. 27–39.

Webb, A. J. (2023). The Therapeutic Power of Art: Exploring the Mechanisms Behind. *Authorea*. 21.